

КОНЦЕПТ «ХРАМ» КРИЗЬ ПРИЗМУ ОПОВІДАННЯ БОГДАНА ЛЕПКОГО «ДЗВОНИ»

Жанна Янковська
Доктор філологічних наук, доцент кафедри культурології
та філософії Національного університету
«Острозька академія» (Україна)

ABSTRACT

Bohdan Lepky is the writer of an outstanding talent, the author of many works on history. His short story “Bells” stands out in his heritage with its particularly tragic, novelistic accent. The aim of this study is to trace the reflection of ethnophilosophical concept “temple”, which was used by S. Krymskyi to analyse Ukrainian cultural reality (including literary works) as a part of universal triad “Home-Field-Temple”, through the prism of the abovementioned work. This will provide an opportunity to interpret it at a fundamentally new level, which can be applied in the process of studying the author’s heritage at secondary and post-secondary institutions or while writing research papers.

In the process of doing this research, interdisciplinary and hermeneutic approaches to interpreting the work, archetypal analysis, literary criticism and other generic scholarly methods were extensively used. The major finding of the research lies in the demonstration of possible application of integrative approach along with the use of concepts and categories from various fields of modern humanities studies.

Thus, the concept “temple” can be considered as pivotal in a novelistic short story by Bohdan Lepky “Bells”, which is revealed on the level of plot, as well as on the level of images (the image of father Savyshyn).

The value of the research lies in the fact that it gives the opportunity for the completely new, non-linear, what might be called “stereoscopic” interpretation and insight into a literary text, in this case the short story “Bells”, which proves the universality and effectiveness of the selected methodology.

Keywords: Bohdan Lepky, short story “Bells”, short story, concept “temple”.

Богдан Лепкий — письменник непересічного обдарування, автор багатьох творів на історичну тематику. Особливо трагічним, новелістичним звучанням у його спадщині вирізняється невелике за обсягом оповідання «Дзвони».

Мета наукового дослідження — простежити відображення етнофілософського концепту «Храм», що його застосував С. Кримський для аналізу реалій української культури (в тому числі й літературних творів) у складі універсальної тріади «Дім — Поле — Храм», крізь призму зазначеного твору. Це дасть змогу осмислення його на якісно новому рівні, що можна буде використати при вивченні спадщини письменника в середніх та вищих навчальних закладах, при написанні наукових розвідок.

Під час студіювання цієї теми найширше використано інтердисциплінарний та герменевтичний підходи до трактування твору, метод архетипів, літературознавчий аналіз та інші загальнонаукові методи.

Основним результатом дослідження є доведення можливості застосування для аналізу художнього твору інтегративного підходу із використанням категоріального апарату різних галузей сучасної гуманітаристики.

Отже, концепт «Храм» можна вважати стержневим у новелістичному оповіданні Богдана Лепкого «Дзвони», що проявляється як на фабульному (на рівні сюжету), так і на образному (образ отця Савишина) рівні твору.

Цінність проведених студій полягає у тому, що це дало можливість зовсім іншого, не лінійного, а ніби «стереоскопічного» прочитання та розуміння художнього тексту, в зазначеному випадку оповідання «Дзвони», і це ще раз доводить універсальність та ефективність обраної методології.

Ключові слова: Богдан Лепкий, оповідання «Дзвони», новела, концепт «Храм».

Bohdan Łepki — pisarz o nieprzeciętnym talencie, autor wielu utworów na tematy historyczne. Szczególnie tragiczne brzmienie nowelistyczne cechuje jego objętościowo nieduże opowiadanie „Dzwony”.

Głównym wynikiem badania jest udowodnienie możliwości wykorzystania w analizie utworu literackiego podejścia zintegrowanego z użyciem aparatu kategoryjnego różnych dziedzin współczesnych nauk humanistycznych.

Wartość przeprowadzonych badań polega na tym, że umożliwiły one zupełnie nowe, nielinarne, niejako „stereoskopowe” odczytania i pojmowania tekstu literackiego, w naszym przypadku opowiadania „Dzwony”, co jeszcze raz dowodzi uniwersalności i efektywności wybranej metodologii.

Słowa kluczowe: Bohdan Łepki, opowiadanie „Dzwony”, nowela, koncept „Świątynia”.

Богдан Лепкий — непересічна постать в історії української культури. Прозаїк, поет, публіцист, вчений, громадський діяч... Він добре знав історію України, її доленосні постаті, тому є автором цілого ряду творів на історичну тематику. У буремні для України роки він відточував своє художнє слово у різних стильових напрямках модернізму (декадентство, імпресіонізм, неоромантизм). Його твори заслуговують на прискіпливий аналіз із точки зору сучасних методологічних підходів.

Одним із шляхів пізнання та всебічного осягнення життя етносу є звернення до системи архетипів як глибоко знакових констант, що наскрізні для розвитку тієї чи іншої культури і виступають позачасовою схемою, за допомогою якої формується об'єктно-буттєва основа народного світогляду. Як відомо, вища сутність людини полягає у недостатності для її життя практично-утилітарної сфери, вона не може існувати поза усвідомленням свого буття в певному соціумі, а отже — керується його символами, архетипами, ідеями, ціннісними орієнтирами, які зберігаються в народній пам'яті та відображені у фольклорі й трансформовано в різних видах авторської творчості, в тому числі й літературі.

Теорію архетипів розвинув К. Юнг у своїй відомій праці «Архетипи і колективне несвідоме» [9]. Екстраполюючи його думки про те, що колективне несвідоме «утворює у кожному з нас завжди присутню, загальну душевну основу надособистісної природи» [9, с. 12], у своїх дослідках загалом ми базувалися на спостереженнях О. Таланчук, Л. Дунаєвської, Л. Шурка, М. Дмитренка, О. Братка-Кутинського, В. Давидюка, Г. Усатенко, Н. Пастух, Л. Іваннікової, О. Шалак, В. Завадської, Я. Музиченко, В. Жайворонка, В. Яніва, В. Борисенко та багатьох інших. Опорою для трактування архетипних смислових концептів у літературі є праці етнофілософського спрямування С. Кримського, О. Кирилюка, В. Личковаха та інших дослідників. Зокрема, С. Кримський (слідом за М. Ґай-

деґгером) у своїх працях «Архетипи української культури» [3] та «Архетипи української ментальності» [4] застосував етнобуттєвий тридент «Дім — Поле — Храм» для аналізу реалій української культури, включаючи словесність, та довів його універсальність. На думку О. Ременець, «ці структури внаслідок своєї символічності можуть мати у різні епохи і в різних етносів різну інтерпретацію, але тематично вони присутні завжди» [Ремен].

Якщо ж за С. Кримським узагальнено розглянути зміст топосів «Дім», «Поле» і «Храм», то можемо стверджувати, що «Дім» втілює в собі «ціннісно-сміслову домобудівництво етносу»; «Поле» є життєвим простором, який «забезпечує людину земними благами», що «з'являються на її родинному столі», а «Храм» — це те «небо» етносу, яке концентрує в собі його святині, ідеали, духовні блага» [3, с. 240]. Смыслонаповнення цих життєвих топосів здатне розширюватися, набирати, порівняно із творами фольклору, різних конфігурацій. Але оскільки за своєю сутністю вони є архетипними структурами й трансформуються в авторську творчість через посередництво фольклору, то їх можна розглядати в смисловому полі фольклоризму літератури.

Використовуючи введений С. Кримським метод архетипів та інтердисциплінарний підхід в межах гуманітаристики, можемо віднайти цілком нове прочитання авторських творів, що сприяє глибшому їх розумінню. Застосування міжгалузевої взаємодії для аналізу фольклорних і літературних творів В. Давидюк на сьогодні назвав «головним інструментарієм», який «дає змогу стереоскопічного бачення багатьох культурологічних явищ, які важко зауважити у площинному вимірі» [2, с. 73].

У цій статті маємо за мету простежити відображення концепту «Храм» в оповіданні Богдана Лепкого «Дзвони». Топоси «Дім» і «Поле», хоч і пунктирно, але також проглядаються крізь призму цього твору, проте на них не настільки чітко сконцентровано увагу в силу «короткометражності» та однолінійності сюжету. Варто зазначити, що згадана універсальна тріада «Дім — Поле — Храм» із літературних творів найбільше знаходить свій відбиток в українській прозі, починаючи з часів її виникнення й становлення і до сучасності. Причому, одночасно всі складові чітко простежуються у фабульно розлогих творах, як повістях (наприклад, «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка), романах (як, скажімо, «Чорна рада» П. Куліша, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного, «Собор» О. Гончара), окремих оповіданнях, які за наповненістю сюжету наближаються до повісті («Домонтар» Ганни Барвінок та інші). Проте навіть у коротких за обсягом оповіданнях та новелах, у випадку, коли автор предметно не означив простір дії, він все одно імпліцитно присутній, адже дія не може відбуватися ніде. В такому випадку простір самостійно домислюється читачем, виходячи з описаних подій, як сам собою зрозумілий, що ширше розглядалося в нашій монографії «Фольклоризм української романтичної прози» [10].

Хоча більшість дослідників жанрово класифікують «Дзвони» Богдана Лепкого як оповідання, орієнтуючись в основному на згадану вище однолінійність сюжету, його за всіма ознаками швидше можна назвати новелою. Цей твір дуже природно сприймається в одному ряду із новелами Григорія Косинки (за обширом підтексту та зовнішнім лаконізмом) та Василя Стефаника (за глибоким, трагічним психологізмом). «Дзвонам» повністю притаманні такі диференційні ознаки новели, як «сконденсована та яскраво вималювана дія», «лаконізм», «точна й усталена конструкція», «наявність точної та згорненої композиції з яскраво вираженим композиційним осередком», «несподіваний фінал» і

т. п. [7, с. 497]. У творі всього одна дійова особа — отець Савишин. Усі події ми бачимо ніби його очима (хоч оповідь ведеться від автора), і тільки його почуття та вчинки на противагу «москалям», які скидають дзвони, становлять сюжет. Безіменним фоном проходять у творі родина священника, озброєні солдати (як опозиційні особи), «трохи людей» біля церкви та один вояк, який попросив благословення у священника, а, отримавши у відповідь біблійне «Блаженний муж на лукаву не вступає раду і не стане на путь злого та з лютим не сяде» [5, с. 319], «хрестом» лежав під церквою, поки інші знімали дзвони.

Як відомо, душа кожного етносу проявляється через духовні цінності. Саме своєю духовністю народ постає перед світом таким, як є, зі своїм особливим, неповторним «обличчям». У духовних орієнтирах заковані пріоритети ментальності нації. За визначенням С. Кримського, концепт «Храм» репрезентує «святині» людини та етносу, це «вираз благословення вищих сил, небесного заступництва. Він поєднується з національною ідеєю і в цьому розумінні означає зв'язок небесного та земного, ідеологію софійного, освяченого мудростю буття» [4, с. 274]. В. Личкова називає це «Український Sakrum» — «сфера святого, священного», що «розкривається через ідею світовідношення як СВЯТОВідношення, що визначає сакральні горизонти етнокультури, в тому числі світогляду, ментальності, фольклору, мистецтва» [6, с. 187].

У новелі Богдана Лепкого «Дзвони» на перший план виведено концепт «Храм». Так, тут «Храм» бачиться не стільки як буттєвий топос або семантичний локус (за визначенням С. Кримського), а саме як самостійний смисловий концепт. Це і Храм Божий, церква, яка «стояла на горбку», це і Храм людської душі, так майстерно виведений автором в образі отця Савишина, та найбільше він втілений автором в образі церковних дзвонів як святині села Кінашівка. Коли їх, відступаючи, заїжджають знімати «москалі», священник «оторопів», не в змозі прийняти це як дійсність: «Як можна забирати дзвони? Та це ж голос і совість села, його уста і серце. Чи вмере хто, чи вінчається, чи пожар бухне — вони перші сповіщають. Тішаться або плачуть, для кожної вістки мають інший голос, інші звуки. Як же на селі без дзвонів? Як мати над колискою, так дзвони над селом. Цілі покоління родяться, виростають і умирають під їхні чисті звуки. Від дитини кожний привикає до них і подумати не може, як було б без дзвонів. [...] Ні, ні, це не може статися, це ж святотатство» [5, с. 320]. Дзвони для старого священника живі, як люди. Вони можуть говорити і можуть мовчати. Йому навіть страшно згадувати було про час, коли вони мовчали: «Як сумно зробилося було, коли з початком боїв жандарми відчепили шнури і замкнули на ключ двері від дзвіниці. Здавалося тоді, що дзвони, дивлячись на кривду людську, втратили мову, оніміли» [5, с. 320].

Онїмілі дзвони у творі Богдана Лепкого в очікуванні страшної гріховної розправи над ними так нагадують Храм із Гончарового роману «Собор», «по-ему степового козацького зодчества», який теж хочуть зруйнувати, хоч і в іншу епоху, а він «ще повен далекою музикою, гримить обвалом літургій, перелунює православними месаами, піснеспівами, шепоче жагою спокут, він ще повен гріхами, в яких тут каялись, і сповідями, і сльозами, і екстазом людських поривів, надій...» [1, с. 5]

Психологічний стан отця Савишина трансцендентний. Він живе тільки відчуттям навислої втрати дзвонів. Так виходить, що почуття керують ним, а не навпаки. При цьому він промовляє «один псалом за другим, мов у гарячці, перемішуючи тексти і зв'язуючи відорвані речення в логічний, відповідний до

моменту ланцюг» [5, с. 320]. Він стояв «під церквою блідий», «з горючими зіницями і хрестом у руці», кожен звук, що долинав від дзвіниці, болем запікався у його свідомості, що надзвичайно психологічно-глибоко й достовірно вдалося передати письменнику засобами художності: «Чув, як жалібно охали хрести на цвинтарних могилах, як від церкви відбивався відгомін цієї грішної роботи, як за кожним ударом дзвони стогнали, мов просили, щоб їх не дати, бо вони не хочуть, щоб їх перетоплено на пушки» [5, с. 320]. Метафоричним описом відсторонених, здавалося б, предметів автор тут передає найвищу екзистенцію переживань героя.

Майже надчуттєво зображено письменником і самі здійснені дзвони: «Вже найменші дзвони стояли один поруч одного на возі, ніби діти, котрих відірвали від матерної груді, щоб вивезти в чужину й перетворити в яничар. Вже й середній, доволі великий, виважили з дубової осади і корону його обмотали мотуззям, щоб спустити вділ. І оце добираються до найбільшого, до того, що його солдат назвав був зневажливо “черевачем”» [5, с. 321] Цей найбільший дзвін найдорожчий і людям, і священнику, він ніби злився, став співзвучний із ним, його почуттями, набрав його рис, виконує його місію, створений та настановлений поселянами, вірою й правдою служить їм, благовістуючи не лише на церковні свята, але й при найважливіших подіях у житті села. Тому й опис його особливо трепетний: «Це були гордощі села. Такого дзвона навіть у монастирі не було. Мав голос низький, а лагідний, не картав, а потішав людей, будив віру в побіду правди і волі на землі; це був голос “кроткого” владики. Кілька літ збирав отець Савишин добровільні датки на цей дзвін. Кілька літ радувався мрією, як то він перший раз задзвонить. Цей дзвін дзвонив на свято скасування панщини, і на Спаса, як святили прапор, і тоді, як Стрільців благословив. Цей дзвін мав дзвонити у велике воскресення народу, тоді як... і отцю Савишинові підступили сльози до очей». Кульмінаційним у цій оповіді є всеоб’ємне «Прорвалася гребля, і океан жалю залив усе кругом» [5, с. 321].

Отець Савишин у важку годину душевної агонії, викликаній намаганням зберегти дзвони, святощі й гордість села, голос яких був уособленням «Храму» для поселян, кошти на які збирали не один рік, до крайньої напруги вивищує і Храм своєї душі. Його емоційний стан можна порівняти хіба що із вкрай натягнутою струною, яка ось-ось увірветься. Емотивний кордоцентризм переданий тут автором, здається, «на межі» можливого власного переживання через мову та вигляд старого священника, котрий уже й сам перетворився на «Храм»-оберіг, бо «трохи людей», які зібралися біля церкви, були безсилі проти озброєних вояків. Після того, як в натузі над важким дзвоном один із солдатів вигукнув слова «серце зніміть, то легше буде», священник не витримав. Його перший розпачливий окрик «Лишіть!» пролунав «пронизливим, неприродним голосом». Та й сам він став виглядати не як звичайно: «Всі оглянулися і побачили, як отець Савишин підняв хрест угору. Здавалося, росте — понад липи, понад церкву, до неба. З очей, червоних від сліз, били іскри, як крізь зливу громи. Біле обличчя відбивалось від чорних дубових дверей церкви, як місяць від хмар, і променіло» [5, с. 321].

Будучи все життя добрим сім’янином, порадником, мудрим пастирем для односельців, він уперше, мабуть, в житті ішов та діяв не за розумом, а так, як керувало ним серце, віддався у горі на його волю. Спочатку «з серцем, повним болю, прибіг на приходство і замкнувся у своїй канцелярії. Не робив цього ніколи. Між ним і родиною, та між його хатою і селом не було ніколи зачинених

дверей» [5, с. 319]. А у час, коли під натугою вояків таки захитався найбільший дзвін, «із його уст вилітали слова, ніби громи», вилітали страшні прокльони замість прощення та відпущення гріхів: «— Хто доторкнеться до дзвону, той не доторкнеться більше ні до чого!»; «— Хто дивитиметься байдужно на той упадок, той не побачить ні жінки, ані рідних дітей!»; «— Хто не кине цієї грішної роботи, на того мій проклін, проклін від Бога, від людей, від живих і вмерлих, від оцеї землі, — про-клін!» [5, с. 322] Слова священника ніби злилися в єдиний згусток з його почуттями, стражданнями і матеріалізувалися у своїй невідворотності покарання тих, хто вершив противну людям і Богу справу: «Не домовив, як ті, що під грозою нагайки, взялися було дзвін спускати, тепер, перестрашені прокльоном, відскочили й розскочилися, мовби це не слово, а щось видиме, страшне падало на них крізь двері із церкви» [5, с. 322]. Здавалося, що і дзвін почув ці слова, укріпився у своїй величі, «розправив плечі» та вирвався на волю, виконуючи місію покарання: «Відскочили, шнури та ланцюги рвонулися вгору і потягнули за собою тих, що тримали їх у руках, дзвін захитався, охнув і полетів уділ, розбиваючи в тріски всі ті палі, колоди, бруси, весь той крам, що мав його з дзвіниці знести на чужий, воєнний віз. Упав і крисами зарився в землю, накриваючи того, що проводив ділу руїни» [5, с. 322].

Розв'язка твору так само по-новелістичному трагічна і лаконічна. Із кількох рядків у повен зріст перед нами постає людина-«Храм», грізна у своїй величі, правоті та лімінальності. Отець Савишин «під церквою стояв, мов за деревілий», «з хрестом, піднятим угору, з обличчям, як ярий віск, з очима, як похоронні свічки, і голосом різким, ніби не од міра сего говорив псалми, переплутуючи одні з одними, як чоловік, що переплутує сліди в темряві» [5, с. 322]. Образ священника за притаманними йому рисами тут можна асоціювати з архетипом Мудрого Старого, що може стати окремо предметом дослідження та обговорення.

Загалом можемо стверджувати, що концепт «Храм» в оповіданні «Дзвони» є тим внутрішнім стержнем фабули, що, розпадаючись на зазначені вище семантичні локуси (Храм Божий, який уособлюють в собі дзвони, Храм душі та людина-«Храм»), разом з тим об'єднує сюжет в одне ціле, робить його монолітним, напружено-новелістичним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар О. Собор / Олесь Гончар. — К. : Дніпро, 1989. — 270 с.
2. Давидюк В. Генетично-порівняльний метод : нові можливості фольклористичної компаративістики / В. Давидюк // Література. Фольклор. Проблеми поетики. — К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. — Вип. 36. — С. 66-86.
3. Кримський С. Б. Архетипи української культури / С. Б. Кримський // Під сигнатурою Софії. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — С. 301-319.
4. Кримський С. Архетипи української ментальності // С. Кримський // Проблеми теорії ментальності ; відп. ред. М. В. Попович. — К. : Наукова думка, 2006. — С. 273-301.
5. Лепкий Б. Дзвони / Богдан Лепкий // Українське слово. Хрестоматія української літератури ХХ століття. Книга перша. — К. : Аконіт, 2003. — С. 318-322.
6. Личковах В. Сакральні горизонти української культури. Архетипи — хронотопи — сигнатури / В. Личковах // Художня культура. Актуальні проблеми :

- наук. вісник. – К. : ХІМДЖЕСТ, 2010. – № 7. – С. 187-194.
7. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
 8. *Ременець О.* Взаємозв'язок цінностей та архетипів культури [Електронний ресурс] / О. Ременець // Вісник Інституту розвитку дитини –Режим доступу : <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/85/15378-vzayemozv-yazok-cinnostej-ta-arxetipiv-kulturi.html>
 9. *Юнг К. Г.* Архетипи і колективне несвідоме / К. Г. Юнг; пер. з нім. Катерина Котюк ; наук. ред. укр. видання Олег Фешовець. – Львів : Астролябія, 2013. – 588 с.
 10. *Янковська Ж.* Фольклоризм української романтичної прози : монографія / Жанна Янковська. — Львів : НВФ «Українські технології», 2016. — 610 с.